

İNGİLİS DİLİNDƏ SƏNƏT VƏ PEŞƏ ADLARI BİLDİRƏN LEKSİK VAHİDLƏRİN ÜMUMİ SEMANTİK CƏHƏTLƏRİ

Mələhət Kazımova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e – mail. k.malahat@gmail.com

DOI: 10.30546/.2960-1967.2024.1.36

Xülasə. Məqalədə sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin dilçiliyin aparıcı sahəsi olması müzakirə olunur. Bu leksik vahidlərin yaranmasında şəkilçilərin böyük rolunun olduğu göstərilir və onların Azərbaycan dilində qarşılıqlı müqayisəli izahı verilir. Müəllif məqalədə sənət və peşə adlarını bildirən leksik vahidlərin ingilis dili lüğətindən aşkar etmiş, leksik vahidlərin yaranmasında şəkilçilərin rolundan ayrı – ayrılıqda bəhs etmişdir. Müəllif söz yaradıcılığı prosesində şəkilçilərlə düzələn sənət peşə adları bildirən leksik vahidlərin xüsusi rol oynadığını göstərmişdir. İngilis və Azərbaycan dilində sənət və peşə adları bildirən sözlər dilçiliyin aparıcı sahəsi olan leksikologiyanın əsas tədqiqat obyektlərindən biri olduğunu bildirmişdir. Müəllif göstərmişdir ki, bu cür leksik vahidlərin yaranmasında dillərin daxili imkanları ilə yanaşı dünya dillərinin bir - birinə qarşılıqlı şəkildə müdaxiləsi və köməkliyi sayəsində yeni sözlərin, yeni terminlərin əmələ gəlmə prosesi sürətlənir, dillərin bir – birinə təsir vasitəsinin əhəmiyyəti ön plana çıxır.

Açar sözlər: şəkilçi, sənət, peşə, leksik vahidlər, mənə, söz

Giriş

İngilis və Azərbaycan dilində sənət və peşə adları bildirən sözlər dilçiliyin aparıcı sahəsi olan leksikologiyanın əsas tədqiqat obyektlərindən biridir. Sənət və peşə adları öz spesifik mənə xüsusiyyətlərinə görə digər leksik vahidlərdən fərqlənsə də, forma və leksik – qrammatik səciyyələrinə görə ümumi dil vahidləri ilə eyniyyət təşki edir. Bununla belə istər İngilis, istərsə də Azərbaycan dillərində digər leksik vahidlər kimi sənət peşə adları bildirən leksik- qrammatik və digər dil normaları əsasında formalaşır.

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

Məlumdur ki, sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər tarixi və obyektiv bir reallığın məhsuludur. Həyatda insanlar arasında ictimai – siyasi münasibətlər mövcudluğu davam etdikcə, cəmiyyətin dinamik spiralvari inkişafı nəticəsində elmin, texnikanın yeni – yeni nailiyyətləri meydana gəldikcə, yaranmış istehsal vasitələri ilə məşğul olma, sonrakı dövrlərdə sənət və peşə adları ilə bağlı yeni sözlərin yaranması prosesi də mütəmadi olaraq davam edir.

Ona görə də söz yaradıcılığı prosesində şəkilçilərlə düzələn sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər xüsusi rol oynayırlar. Dilçiliyin bu sahəsi ilə bağlı söz yaradıcılığı prosesi digər sahələrlə müqayisədə daha çevikdir. İngilis və Azərbaycan dillərinin lüğət tərkibində bu cür leksik vahidlərin xüsusi bir tutumu vardır.

İlkin tədqiqatlar göstərmişdir ki, bu cür leksik vahidlərin yaranmasında bu və ya digər dilin daxili imkanları ilə yanaşı dünya dillərinin bir – birinə qarşılıqlı şəkildə müdaxiləsi və ya köməkliyi sayəsində yeni sözlərin, yeni terminlərin əmələ gəlmə prosesi sürətlənir, dillərin bir –birinə təsir vasitəsinin əhəmiyyəti ön plana çıxır. Məhz bu gün İngilis və Azərbaycan dillərində olan küllü miqdarda beynəlmiləl xarakterli sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin yaranması və bu prosesin davam etməsi bunun parlaq nümunəsidir.

Tədqiqat işi

Müasir dövrlərdə elmi – texniki tərəqqi, iqtisadiyyat və mədəniyyətin inkişafı, xalq təsərrüfatının yeni sahələrinin yaranması ilə əlaqədar olaraq İngilis və Azərbaycan dillərinin terminologiyası da inkişaf edir, təkmilləşir [7, s.25]

Terminlərin yaradılmasında çox güclü bir mövqeyə malik olan sənət və peşə adları bu vaxta qədər İngilis və Azərbaycan dilçiliyində tədqiqat obyektinə çevrilmişdir, onlar yalnız peşə leksikasının tərkibində öyrənilmişdir. İngilis dilində sənət və peşə adlarını bildirən leksik vahidlər «Professionalizm» terminalında, Azərbaycan dilində isə «Peşəşünaslıq» sahəsini öyrənən bir elm kimi dilçilik tədqiqatı daxilində öyrənilmiş, bu sahəyə xüsusi bir yer ayrılmışdır. Fikrimcə, sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin hər iki dil üçün ayrıca araşdırılmasına böyük ehtiyac duyulur. Bu baxımdan leksikologiyanın əsas sahələrindən biri olan sənət və peşə adları bildirən leksik vahidləri tədqiq etməyi lazım bilmişəm.

Tədqiqat işində hər iki dil üçün sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin yaranmasının tarixi bir proses olduğunu bu sahə ilə bağlı terminologiyanın elmi – texnikanın inkişafı ilə üzvi şəkildə bağlı olduğunu göstərən sintaktik, semantik, qrammatik və morfoloji əlamətlərin bir – biri ilə vəhdətdə olması forma və məzmun əlamətlərinin söz mənalarının açılmasında rolu olması, İngilis və Azərbaycan dillərində affikslərin (İngilis dilində infikslərin) oynadığı rolun tədqiq edilməsi, onların vasitəsi ilə düzəlmiş sözlərin semantik mənə qruplarının müəyyənləşdirilməsi və bir sıra digər məsələlər elmi işin qarşısında bir tədqiqat obyektini kimi qoyulur və bu kimi məsələlərə qarşı öz münasibətlərimizi bildirmək, tədqiqat boyu aparıcı bir prinsip kimi irəli sürülür.

Tədqiqat işində hər iki dili qarşılaşdırmaq sahəsində geniş iş aparmaq nəzərdə tutulmuşdur. Məlumdur ki, İngilis və Azərbaycan dilləri müxtəlif sistemli dil qruplarına məxsusdur. İngilis dili analitik Azərbaycan dili isə sintetik dillər qrupuna məxsusdur. Hər iki dili müqayisəli təhlil etmək həmin dillər üçün ümumi və fərqli cəhətləri aşkara çıxarmaq, dil universallarının tapılması, elmi müddəaları tutuşdurmadan mümkün deyildir.

Hər iki dil materialları ilə tanış olduqdan sonra bunu deməyə imkan yaranır ki, müqayisəli tədqiqat işində başqa cür elmi metoddan istifadə etmək mümkün də deyildir. Dillər müxtəlif, dillərin tədqiqinə bəslənən münasibətlər müxtəlif, dil sistemləri müxtəlif olduğuna görə bunların tədqiqi və ümumi nəticələrin araşdırılması, yeni nəticələrin əldə edilməsi, elmi yenilik və novatorluq tələb edir. İşdə öz səviyyəmizə uyğun olaraq elmi nəticələrin əldə edilməsinə cəhdlər göstərilmişdir. Bizə qədər bu sahədə aparılmış tədqiqat

işlərindən fərqli olaraq, öz işimizdə hər iki dil üçün ayrı – ayrı tədqiqatçılar tərəfindən əldə edilən elmi nəticələrə yaradıcı münasibət bəslənmiş, ümumi dilçilik prinsiplərindən istifadə edərək, sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər haqqında yeni elmi mülahizələr irəli sürmüş, əldə edilən elmi nəticələrə yaradıcı münasibət bəslənmiş, ümumi dilçilik prinsiplərindən istifadə edərək, sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər haqqında yeni elmi mülahizələr irəli sürməyə cəhdlər edilmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ingilis dilində sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin əsas yükü şəkilçilərin üzərinə düşür. Sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər «er», «or», «ist», «-man» şəkilçiləri vasitəsi ilə əmələ gəlmişdir. Bundan əlavə bir qisim leksik vahidlər vardır ki, heç bir şəkilçi, qəbul etmədən leksik vahidlər olaraq sənət və peşə adları ifadə edirlər. Biz tədqiqat işində hər bir şəkilçi ilə yaranan leksik vahid haqqında söhbət açmağı məqsəduyğun hesab edirik.

Bu məqsədlə xidmət edən yuxarıda qeyd etdiyiniz şəkilçilər arasında «-er» şəkilçisi ən məhsuldar şəkilçi hesab edilir. Qədim ingilis dilində bu şəkilçinin köməyi ilə fellərdən isim yaranmış və həmin fellərin ifadə etdiyi işlə məşğul olan, fəaliyyət göstərən şəxslərin adları bildirilmişdir [2, s.42]:

Qədim ingilis dilində *cartere* (müasir ingilis dilində *carter*) -daşıyan mənasında;

utridere – *outrider* – at belində müşayət edən;

haberdasher – *haberdascher* – papaqçı, baqqal

writere – *writer* - mirzə, yazıçı mənalarında işlənmişdir.

Orta əsr ingilis dili dövründə «er» şəkilçisi *build*, *bookbing*, *hat*, *hunt*, *saddle*, *weave* leksik vahidlərinə artırılaraq *builder* – inşaatçı, *bookbinder* – cilidləyici, *hatter* – papaqçı, *hunter* – ovçu, *saddler* – yəhər qayıran, *weaver* – toxucu və s. kimi sənət və peşə adları bildirən isimlər yaradılmışdır [6, s.476].

Sonrakı dövrlərdə - «er» şəkilçisinin əhatə dairəsi daha da genişlənmiş, elmin, texnikanın meydana gəlməsi ilə yeni sənət və peşələr də yaranmış, sənət və peşə ilə məşğul olan adamları, - peşə sahiblərin ifadə etmək üçün - «er» şəkilçisi öz məhsuldarlığını daha da artıraraq *engineer* – mühəndis *sewer* – tikişçi, *designer* – layihəçi, *drawer* – çertyojçu, şəkil çəkən, *burnisher* – cilalyıcı, *borer* – qazmaçı kimi yeni leksik vahidlər əmələ gəlmişdir.

Sənət və peşə adları bildirən - «er» şəkilçisi bir sıra fellərə artırılaraq həmin sənət və peşələrlə məşğul olan şəxsləri ifadə etmişlər, lakin onun yaratdığı sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər arasında müəyyən semantik mənə çalarlıqları vardır.

Bu mənə çalaqlıqlarını aşağıdakı şəkildə ifadə etmək olar:

a) Şəkilçinin artırıldığı sözün ifadə etdiyi hərəkətlə daima məşğul olan şəxslər.

to sing - singer – müğənni

to write - writer – yazıçı
to teach – teacher – müəllim
to lectur – lecturer – mühazirəçi, lektor
to work – worker – fəhlə

b) Müəyyən bir dövr üçün fəaliyyət növü ilə məşğul olan bir şəxs.

to learn – learner – şagird, öyrənən
to speak – speaker – natiq, danışan
to play – player oyunçu, aktyor
to dance – dancer – rəqqasə

c) «er» şəkilçisi o sənət sahibləri ilə məşğul olan şəxsləri ifadə edir ki, həmin şəxslər sözünün kökündə göstərilmiş felin mənasına uyğun sənət və peşə ilə məşğul olurlar.

Aşağıdakı sözün məna çalarlarını müqayisə edək.

He is a good swimmer – o yaxşı üzgüçüdür.

Γ m no swimmer – mən üzən deyiləm.

Buradan göründüyü kimi, - «er» şəkilçisi ikili məna daşıyır:

1. üzgüçü

2. üzən

Eyni misalı digər sözlər haqqında da demək olar. Məsələn: to play – player – aktyor oyunçu, oynayan, to speak – speaker – natiq, danışan orator və s.

«Er» şəkilçisi ilə əmələ gəlmiş semantik vahidləri məşğuliyət və peşəkar fəaliyyət dairəsi nəzərə almaqla aşağıdakı semantik qruplara ayırmaq olar.

1) to dye – dyer – saç rəngləyən

to carve – carver – oymaqçı

to dig - digger – yer qazan

2) Hərəkət bildirən fellər. Bu fellər vasitəsilə söz ilkin mənasında felin adını bildirir. Bundan yaranan leksik vahid isə şəxsin həmin sənət növü ilə məşğul olduğunu bildirir [6, s.320].

to fly – flyer – təyyarəçi

to hop – hopper – tullanan

to climb – climber – alpinist

to ride – rider – sürücü

to swim – swimmer – dalgıç, üzgüçü

3) hiss – həyacan bildirən fellər:

to watch – watcher – gözətçi

to oversee – overseer – nəzarətçi

to listen – listener – dinləyici – şagird, tələbə

to look on – onlooker – tamaşaçı

İngilis dilinin orta əsrlər dövründə lüğət tərkibində - «or» şəkilçisi ilə düzəlmiş çoxlu sayda isim roman dillərindən ingilis dilinə keçmişdir. Bununla belə müasir dövrdə - «or» şəkilçisi ilə alınmış sözlərin kökünü – fell formalarını asanlıqla araşdırmaq mümkündür. Müasir Azərbaycan dilində - «or» şəkilçisi bir söz yaradıcı element kimi özünü tanıdaraq, fell köklərindən isim yaratmışdır. Baxmayaraq ingilis dilində - «or» şəkilçisi ilə düzələn isimlər başlıca olaraq sənət və peşə adları bildirirlər, roman dillərinin təsiri və ingilis dilindəki - «er» şəkilçisinin təsiri altında - «or» şəkilçisi sənət – peşə mənalarından savayı digər mənalara da kəsb etmişdir. Lakin biz öz tədqiq etdiyimiz mövzuya müvafiq olaraq yalnız onun kəsb etdiyi sənət və peşə mənalarından bəhs edəcəyik.

- «or» şəkilçisi ilkin mərhələdə - «or» «OUR» formalarında olmuşdur, və o bu formalarda işlənərək - «er» şəkilçisi ilə düzələn sözlərə müstəqil mənalar kəsb etmişlər.

Müəyyən bir tarixi dövr ərzində - «or» şəkilçisi - «er» şəkilçisindən ayrılaraq müəyyən bir işi, fəaliyyət növünü yerinə yetirən elmi, texniki avadanlıqların adlarını düzəltməyə xidmət etmişdir [3, s.55].

Bu gün ingilis dilində tez – tez rast gəlinən;

to generate – generator - generator

to indicate – indicator – indikator, göstərici

to radiate – radiator – radiator (maşında)

to refrigerate – refrigerator – soyuducu

to lubricate – lubricator – yağlayıcı

to react – reactor – reactor

to compress – compressor – kompressor kimi sözlər bu qəbildəndir.

Bütün bu qeyd edilən mənalarla yanaşı müasir ingilis dilində -«or» şəkilçisi ilə (qeyri – məhsuldar olsa da) ingilis dili lüğətçiliyində; sailor – dənizçi, doctor – həkim, inspector – müfəttiş; inspector, collector (ticket collector) – bilet satan (avtobusda) instructor – təlimatçı, tuitor – tərbiyəçi, dayə constructor – constructor, quraşdırıcı və s. tipli küllü miqdarda leksik vahidlər vardır [5. s.32].

İngilis dilində -«ist» şəkilçisi söz yaradıcı bir element kimi qəbul edilmişdir. Qədim dövrdə həmin şəkilçi fransız dilində - «iste», alman dilində «istes» şəkilçilərində olmuş və həmin dillərdən də ingilis dilinə keçmişdir. Bu şəkilçi sonrakı dövrlərdə yeni söz yaratmış və yaratdıqları sözlərdə bu və ya digər fəaliyyət növü ilə aktiv şəkildə məşğul olan sənət və peşə sahibini ifadə etmişdir.

-«ist» şəkilçisi ilə yaradılan söz aktiv fəaliyyətlə məşğul olan şəxsin mənalarını bildirir. Lakin o hansı kökdən söz yaradırsa, həmin kökün özünün verdiyi mənalardan asılı olaraq, -«ist» şəkilçisi ilə yaranmış söz müxtəlif mənə çalarlıqları ifadə edir. Və bu mənalar çox genişdir. Biz öz işimizdə tədqiq etdiyimiz mövzudan yayınmıyaq deyəcəyimiz əsas diqqətimizi - «ist» şəkilçisinin köməkliyi ilə düzəlmiş sənət və peşə mənalarına üstünlük verəcəyik.

Tədqiqat zamanı bizə aydın olmuşdur ki, texnika musiqi alətləri və bir sıra digər əşyaların adlarını bildirən isimlər, -«ist» şəkilçisi qəbul etməklə, həmin alətləri idarə edən (onu çalan, onunla işləyən) sənət və peşə sahiblərini ifadə edir [3, s.55].

Aşağıdakı nümunələrə fikir verək:

motor – mühərrik, motorist – motor yığan (motorist)

machine – maşın, machinest - maşinist

automobile – avtomobil, avtomobilist - avtomobilçi

accordion – akkordion, acordionist – akkordionist

violin – skripka, violinist - skripkaçı (skripka çalan)

piano – pianino, pianist – piano çalan

mechanics – maxanika, mechanist – mexanik

typer – makina, typrist - makinaçı

Bir sıra elm adlarının sonuna -«ist» şəkilçisi artırılaraq həmin elm sahələri ilə fəaliyyət göstərən sənət və peşə adamlarını bildirən leksik vahidlər yaranır:

Tecnology – texnologiya

technologist – texnoloq, geology – geologiya

geoloqist – geoloq, biology – biologiya

bioloqist – bioloq, edication – təhsil

lexics – leksika, lexicst – leksist

phonetics – fonetika, phonetics – fonetist

dental – diş, damaq, dentist – diş həkimi

«İst» şəkilçisi söz yaradıcılığı prosesində öz tarixçi borcunu artıq yəinə yetirmiş bir şəkilçi kimi hesab edilə bilməz. «İst» şəkilçisi həmişə fəaliyyətdə olan, öz mütəhərrikliliyi ilə fərqlənən şəkilçilərdən biridir. O, istənilən yeni yaranan bir əşyaya artırılaraq həmin əşya ilə fəaliyyət göstərən sənət və peşə sahibini bildirir. Buna lap son vaxtlarda yaranmış yeni anlayışlarla əlaqədar olaraq – manicurist – manikurçu, behaviorist – bihaviorist (insan davranışlarını öyrənən peşə sahibi), columnist – felyetonçu¹ kimi sözləri nümunə göstərmək olar. Müasir ingilis dilində «man» şəkilçisi ilə yaranmış – çox saylı leksik vahidlər vardır.

«Man» şəkilçisi bir söz yaradıcı element kimi tam şəkildə öyrənilməlidir. İngilis elmi ədəbiyyatında söz yaradıcı şəkilçi olan «man» sözünün rolundan az bəhs edilmişdir. Bu onunla bağlıdır ki, bir sıra ingilis dilinin leksikologiyası ilə məşğul olan alimlər belə hesab etmişlər ki, «man» sözü şəkilçidən daha çox mürəkkəb sözün komponentidir.

Bununla belə headman – rəhbər, onbaşı, usta; infantymən – piyadaçı, döyüşçü plouqhman - əkinçi kimi sözləri danmaq olmaz ki, həmin sözlərdə “mən” şəkilçisi mürəkkəb sözün komponenti deyildir. Bununla belə bütün bu sözlərdə “mən” şəkilçisi öz şəkilçi keyfiyyətində saxlayır. Bir sıra sözlərdə “mən” elementi şəkilçi kimi olması ilə o qədər səciyyəolənir ki, funksiya etibarilə ona yaxın «er» şəkilçisi ilə asanlıqla əvəz olunur: [8, s.49]

hammerman – çəkiç vuran – hammerer

workman – işçi (iş adamı) – workmer

hunterman – ovçu – hunter

signalman – rəbitəçi, signal verən signaler

«Man» sözünün analizi göstərir ki, o müxtəlif nitq hissələrinə qoşularaq müxtəlif mənalar kəsb edir.

1) İsimlərə «man» şəkilçisi artırılaraq schoolman – ruhani; seaman – dənizçi; sheepman – çoban kimi yeni sözlər yaradır.

2) Sifətlərə «man» şəkilçisi artırılaraq şəxsin müəyyən məkana aidiyyətini bildirir.

Englisman – ingiltərəli

Frenchman – fransalı

Irishman – irlandiyalı və s.

3) Fəllərə artırılaraq yenə də sənət və peşə adları bildirir.

to hang – asmaq – hangman – cəllad

to work – işləmək – workman – işçi

to post – göndərmək (poçtla) – postman – poçtalyon və s.

Analiz göstərir ki, «man» şəkilçisi fəll köklərinə artırıldıqda əksər hallarda fəldə verilən hərəkətləri icra edən şəxs mənasını daşıyır.

«Man» sözü ilə belə bir sənət xarakterikdir ki, o adətən artırılmış sözlərdə kişi cinsinə mənsub olan sənət və peşə adları bildirən leksik vahidləri ifadə edir. Bir sıra sözlərdə «man» sözünün «woman» sözü ilə əvəz edilməsi nəticəsində kişi cinsinə mənsub olan sənət və peşə adları asanlıqla qadın cinsinə çevrilir;

horserman – atlı (kişi)

horserwoman – atlı (qadın)

workman- fəhlə (kişi)

workwoman – fəhlə (qadın)

keyman – teleqrafçı (kişi)

keywoman – teleqrafçı (qadın)

Bununla belə bir sıra sözlər vardır ki, onlara «woman» sözü artırmaq mümkün deyildir. Məsələn: postman, seaman və s. tipli sözlərə «woman» sözü artırmaq mümkün deyildir. Fikirimizcə bu peşə növünün ağırlığı ilə əlaqədardır [9, s. 325 – 532]

Bəzən elə olur ki, «woman» «maid» sözü ilə əvəz olunur. «Maid» sözü «woman» sözünə nisbətən daha cavan qadın sənət və peşə sahibini bildirir.

Aşağıdakı misallara nəzər salmaq;

milkman – malsağan

milkmaid – malsağan (qadın)

barman – bufetçi

barmaid – bufetçi (qadın)

bridesman – sağdiş

bridesmaid – yengə

dairyman – süd fermasının birqadiri

dairymaid – süd fermasında işçi

«Man» şəkilçisi ilə yaranmış sözlər yazılış etibarını ilə müxtəlif formalarda yazılır. Onlardan bir qismi – bitişik, qunman – canı, cinayətkar, shopman – dükançı, spokesman – nətiq, salesman – satıcı və s. digər bir qismi isə ayrı yazılır: sound man – səs operatoru, camera man - video ustası və s.

İngilis lüğətçiliyində «man» şəkilçisi ilə düzələn sözlərin orfoqrafik analizini apardığımız zaman aşkar etmişik ki, həmin şəkilçi ilə yaranmış sözlərdən seçdiyimiz 300 leksik vahidin 65% bitişik yazılmış, 10% - i defislə, 3% - i ayrı, 22% -i daxili şəkilçi olan (infiksi) «s» şəkilçisi ilə yazılmışdır.¹

Burda müşahidə edilir ki, müasir ingilis dilində «man» şəkilçisini kökə bitişik yazılmağ meyli daha böyükdür.

«Man» şəkilçisi ilə yaranmış leksik vahidlərdə müşahidə edilən «s» infiksi (daxili şəkilçi) böyük marağa səbəb olmuşdur. Bu şəkilçinin (s) leksik vahidlərin ortasında gəlməsi ikili şəkildə izah edilir. Məsələn: tales sözündən talesman (məhkəmədə köməkçi amil); alms sözündən – almsman (kasıblara əl tutan); backwoods sözündən – backwoodsman (meşədə yaşayan adam); dales sözündən – dalesman (dərədə yaşayan adam); woods sözündən – woodsman (odunçu); seeds sözündən – seedsman (toxumsatan)

Digər tərəfdən belə fikir söylənilir ki, isimlərin sonunda gələn «s» şəkilçisi yiyəlik hal şəkilçisidir, lakin zaman keçdikcə apastrof sözdən düşmüş və «man» şəkilçisi qəbul etməklə yeni leksik vahidlər yaranmışdır. Beləliklə, ilkin mənşə etibarilə hal şəkilçisi olan «s», «man» şəkilçisi artırıldıqdan sonra infiksə «s», «man» şəkilçisi artırıldıqdan sonra infiksə «s» (daxili şəkilçiyə) çevrilmişdir [4, s.94].

Məsələn:

landsman- təcrübəsiz

kinsman - qohum

qanqsmən – nəzarətçi

quardsman - gözətçi

tribesman- qəbilə üzvi

statesman- dövlət xadimi

swordsman – qılınc oynadan

Belə bir sual meydana çıxır: hansı hallarda onsuz yaranır?

Uebster lüğətində göstərilir ki, adətən Amerikan sözlərində «s » infiksi əlavə edilməmiş yazılır, ingilis sözlərində isə «s» infiksi yazılır¹. Məsələn: brakeman

(Amerikada), brakesman (İngiltərədə). Fikrimizcə bu cür izahatla razılaşmaq olmaz, çünki qədim dövrlərdən İngilis dilində bir çox «man» sözü ilə yaradılmış söz vardır ki, onların daxilində «s» infiksi həm olmuşdur həm də olmamışdır. Məsələn: carlman – kişi, ceap – man – chapman – satıcı, mal daşıyan; caldor – man alderman – rəhbər; qades – man redesman-məşvərətçi.

Beləliklə, «man» şəkilçisi ilə yaranmış sözlər üç qrupa bölünür. Heç bir «s» - infiksi artırılmadan «man» şəkilçisi ilə yaranmış sözlər. Məsələn: boatman – qayıqçı; «s» infiksi cəm mənasını bildirən sözlər; spoilsman (siyasi xidmətlərinə görə mükafat olaraq vəzifə alan şəxs) və «s» infiksi yiyəlik halın mənasını daşıyan sözlər: qansman – onbaşı və s.

«S» infiksin artırılması ilə bağlı nəzəri materiallarla tanış olduqdan sonra belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, «man» şəkilçisi ilə işlənən sözlərin «s» infiksini qəbul edib, etməməsini aşağıdakı hallarda şərtləndirmək olar [10, s.150]

1) Əgər sözün kökü əmək alətləri ilə bağlı adlardısa, və «man» şəkilçisi artırıldıqdan sonra həmin sözlər kökdə bildirilən mənalarla bağlı sənət və peşə anlayışları ifadə edirlərsə, bu halda sözün kökü ilə «man» şəkilçisinin qovuşduğu yerdə «s» infiksi yazılmaz [10. s.45].

Məsələn: hammer (çəkiç) – hammerman (çəkiç döyən)

ploqh (kotan) pouqhman (kotançı)

pot (qazan) potman (qazançı)

pen – penman (qələm – qələmçi)

rifle – rifelman (pistolet – atıcı)

2) Əgər hər hansı «man» şəkilçisi ilə sənət və peşə adları bildirən söz öz ilkin mənasında həmin peşəni bildirən alətlərlə bağlıdırsa, yenə də «S» infiksi yazılmaz. Məsələn: book – bookman (kitab - kitabçı); bow – bowman (ox – oxatan); water – waterman (su – qayıq sürən); wheel – wheelman (təkər – velosiped); whale – whaleman (nərə balığı, akula – akula ovlayan); toy – toyman (oyuncaq – oyuncaq satan) [10, s.58-83].

3) Əgər «man» şəkilçisi qrup halında olan adamlar toplusu bildirən sözlərə artırılırsa onda kök ilə şəkilçi arasında «s» infiksi yazılır: band (dəstə) – bandsman (orkestrin üzvü); clan (klan) – clansman (klanın üzvü); qanq – (dəstə, on nəfərdən ibarət olan dəstə) – qanqsman (on başı, dəstə başı); quard (qvardiya) – quardsman (qvardiyaçı, gözətçi); tribe (qəbilə) - tribesman (qəbilənin üzvü) [10. s.92].

4) Əgər «man» şəkilçisi ilə yaranmış sözlər fiziki qabiliyyət, bacarıq, ustalıq mənaları kəsb edərsə, onda köklə şəkilçi arasında «s» infiksi yazılır və belə sözlər adətən idmanla bağlı olur [10, s.110].

Məsələn: carsman- faytonçu

craftsman – rəssam

usta handicraftman – sənətkar

helmsman – idarəçi, rəhbər

raftsman- bərə sürən
sportsman – idmançı
swordsman – qılınc oynadan
draftsman – çertyoj çəkən

Müasir ingilis dilində bir sıra mürəkkəb sözlər vardır ki, onlarda «man» şəkilçi kimi deyil, söz kimi fəaliyyət göstərir. Bu sözlərin sayı qeyd etdiyimiz kimi azdır.

Beləliklə ingilis dilində sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin tədqiqilə bağlı yuxarıda apardığımız araşdırmaları əsas tutaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik: [9, s.849]

1) İngilis dilində sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin yaranmasında ayrı-ayrı dil aspektlərinə bir tərəfli yanaşmaq olmaz. Həmin leksik vahidlər yaranarkən həm semantik, həm də qrammatik cəhətlər bir biri ilə üzv şəkildə əlaqələndərək fəaliyyət göstərir. Leksik vahidlərin yaranmasında həm qrammatik, həm leksik, həm də semantik elementlər xeyli dərəcədə fəaliyyət göstərir: qrammatik cəhətləri semantik xüsusiyyətlərdən, semantik xüsusiyyətləri qrammatik cəhətlərdən ayrı təsəvvür etmək olmaz.

Başqa sözlə desək, sözlər bütün qrammatik forma rəngarəngliyinə baxmayaraq öz ilkin mənasından tamamilə ayrı düşə bilməz.

2) İngilis dilində sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər əsasən «er», «or», «ist», «man» şəkilçilərinin hesabına formalaşmışdır. Bu şəkilçilərdən hər birisi sənət və peşə adları bildirmələrinə baxmayaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, onların hər birinin özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu özünə məxsusluq həm semantik, həm də qrammatik cəhətlərdə qabarıq şəkildə əks olunmuşdur [1, s.65].

Nəticə

Tədqiqatlar göstərir ki, sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlər şəkilçilər hesabına yaranmaqla ingilis dili lüğət tərkibinin 90% - ni təşkil edir. Digər 10 % - i isə şəkilçisiz kök sözlər hesabına ifadə edilmişdir. Ona görə də, bu və ya digər şəkilçilərin sənət və peşə adları bildirən leksik vahidlərin yaranmasındakı rolundan ayrı – ayrılıqda bəhs etməyi və həmin şəkilçilərlə yaranmış leksik vahidlərin ingilis dili lüğətindən aşkar edib, qeyd etmək, onların Azərbaycan diindəki qarşılıqlarını verməyi tədqiqat işində bir məqsəd kimi qarşıya qoymuşuq.

Fikrimcə tədqiqat işində sənət və peşə adları bildirən leksik vahidləri bütün söz formalarında axtarıb tapmaq və onları əlifba sırası ilə işdə qeyd etmək işin praktik dəyərini daha da artırır, ingilis dilini öyrənənlərə köməklik edərdi.

Ədəbiyyat

1. Tahirov A, Salayeva Ə. (1987). «İngilis diliin tədrisi metodikası». Bakı. səh.26 – 44
2. Аракин В.Д. (1955) «Очерки по истории английского языка» М. стр.305
3. «АНГЛО - Русский словарь». (1960). Составитель проф. К. Мюллер
4. Гусейнзаде Г.Д. (2001) «Обучение речевой коммуникации на иностранном языке». Баку. Мутарджим. С.65
5. Каращук Р.М. (1965) «Аффиксальное словообразование в английском языке» М.. стр.55.
6. Каращук Р.М. (1965) «Словообразование в английском языке» М.. səh.49.
7. Основа методики преподавания иностранных языков. (1986). Под. ред. В.А. Вихфундера. К.
8. Sokolova M.A. (1996). *English phonetics*. М.. p.84
9. Wells G.C. (1982) «*Accent in English*» Cambridge University Press p.32
10. «Webster's new world Dictionary for young readers». (1979). New - perised edition New York.

THE COMMON SEMANTIC ASPECTS OF LEXICAL UNITS IN ENGLISH ART AND PROFESSIONAL NAMES

Malahat Kazimova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

In the article, it is discussed that the lexical units of art and profession are the leading field of linguistics. It is shown that suffixes play a major role in the creation of these lexical units, and their comparative explanation is given in Azerbaijan language in this article. The author discovered the lexical units denoting the names of arts and professions from the English dictionary, and separately discussed the role of suffixes in their formation. The author has shown that the lexical units denoting the names of arts and professions formed with suffixes play a special role in the process of word creation. Words denoting artistic and professional names in English and Azerbaijan languages are one of the main research objects of lexicology, which is the leading field of linguistics. The author has shown that in the creation of such lexical units, in addition the internal capabilities of languages, due to mutual intervention and assistance of world languages, the process of formation of new words and new terms accelerates, and emphasizes the importance of the means of influence of languages on each other comes to the fore.

Key words: affix, art, profession, lexical units, meaning, word

ОБЩИЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАЗВАНИЯХ

Малахат Казимова

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

В статье обсуждается, что лексические единицы, обозначающие название профессий, являются ведущей областью лингвистики. Указывается на важную роль окончаний в образовании этих лексических единиц и даётся их взаимное сравнительное объяснение на азербайджанском языке. В статье обсуждается, что лексические единицы, обозначающие название профессий, являются ведущей областью лингвистики. Указывается на важную роль окончаний в образовании этих лексических единиц и даётся их взаимное сравнительное объяснение на азербайджанском языке. В статье автор обнаружил из словаря английского языка лексические единицы, обозначающие названия искусств и профессий, и отдельно рассказал о роли суффиксов в их образовании. Автор показал, что в процессе словообразования особую роль играют лексические единицы, обозначающие названия искусств и профессий, образованные суффиксами. Слова, обозначающие искусства и профессии в английском и азербайджанском языках, являются одним из основных объектов исследования лексикологии, которая является ведущей областью лингвистики. Автор показал, что при создании таких лексических единиц, помимо внутренних возможностей языков, процесс образования новых слов и новых терминов ускоряется за счет взаимного воздействия и помощи мировых языков, а также важность средств влияния языков друг на друга выходят на первый план.

Ключевые слова: суффикс, искусство, профессия, лексические единицы, значение, слово.

Daxil oldu: 03.07.2024;

Çapa qəbul edildi: 30.07.2024;

Çap edildi: 05.09.2024